

Архивният фонд на Асен Христофоров в Централния държавен архив

Лиляна Владева

Една от основните задачи на историците през последните две десетилетия стана връщането на хората на изгубени ценности. Това се превърна в наша мисия – да извадим от забравата събития и имена на хора, оставили с живота и дейността си трайна следа в историята на страната. Не само от професионално пристрастие искам да отбележа, че особено важна роля в това отношение играят архивните институции. Архивите приютиха ценна документация за много личности с голям, понякога изключителен принос за научното и културното развитие на страната, чиито имена бяха забравени. Тя не само се съхранява в архивните депа. След обработката ѝ от специалистите и чрез оповестяването ѝ в публичното пространство тя постепенно се връща на обществото, за да може, макар и със закъснение, делото на тези хора да стане известно и когато не е фатално късно – да даде своите плодове. Журналисти, мемоаристи, игрални филми и др. също разказват за умишлено премълчавани събития и хора, правят го в художествена форма и вълнуващо. Това, което отличава събраните документи в архивите, е тяхната обективност (в основната им част), фактът, че са създавани по време на събитията, в повечето случаи без да се има предвид бъдещото им тълкуване при неизвестни бъдещи обстоятелства. Информацията в архивните документи допринася при съвременния им прочит, водейки се от вълнението, да не се отдалечаваме неволно от фактите.

Един от тези архивни фондове в Централния държавен архив е на Асен Христофоров.

Аз имах честта и удоволствието да обработя архива на Асен Христофоров, който се намира в Централния държавен архив, и то в сътрудничество с изследователите на неговата научна дейност и на литературните му творби, с Румен Аврамов и Николай Аретов, тъй като успоредно с обработката на архива се подготвяха за печат в три тома трудове на Асен Христофоров по икономика, както и част от литературните му творби с автобиографичен характер, изложба и конференция. Едно наистина внушително преоткриване и завръщане на Асен Христофоров в публичното пространство.

Целта на моето изложение е да информира интересуващите се по-конкретно какви документи биха открили в архива на Асен Христофоров в ЦДА, затова то ще има информативен характер.

Първото постъпление на архива в ЦДА е предадено лично от Асен Христофоров през 1960 г. и е регистрирано като Частично постъпление

№ 162. През 1962 г. е пререгистрирано като личен фонд № 782. След обработката му през 1965 г. то е разпределено в 6 архивни единици (а.е.) и съдържа ръкописи на „Скици из Рила“ и чернова на превод от английски език с неразкрито заглавие („Г-н Хетнмф“ ?). Освен, че вероятно е искал да остави следа за себе си в ЦДА, която евентуално един ден може да бъде допълнена с предаването на останалата част от архива му, може да се предположи, че Асен Христофоров (както това са правили и други писатели) е искал да спаси своите ръкописи от изчезване. Това е много вероятно, като се имат предвид многократните претърсвания и обирни на вилата му в Говедарци. Действително, по-късно, през 1988 г., съпругата му Люба Христофорова е предала значителен по обем архив на Асен Христофоров в ЦДА. През същата година Люба Христофорова предава друга част от архива на Асен Христофоров на Литературния музей. Там се намира по-голямата част от ръкописите на литературните му творби.

Архивът в ЦДА представя в основни линии всички страни от живота и творчеството на Асен Христофоров – съдържа негови лични документи, както и документи, представящи служебната му дейност, ръкописи и печатни издания на научните му трудове по икономика, ръкописи на някои от литературните му произведения, членски карти за творчески съюзи, неголям обем кореспонденция и снимки.

В раздел „Биографични документи“ се съдържат лични карти на А. Христофоров като колежанин в Робърт колеж (1927–1933), удостоверение му за завършване на колежа, удостоверения от Университета в Лондон за завършени учебни години и степен „бакалавър“ (1932–1935), членска карта за Международната конфедерация на студентите, издадена в Лондон (22 юни 1934).

Интересно е да се знае, че още в Робърт колеж А. Христофоров се занимава с журналистика – в архива се намира пълното течение за една година (1930–1931) на вестник „The Robert College Herald“, издаван от колежани на английски език, главен редактор (всъщност и автор, и редактор) е А. Христофоров. Вестничето представя обучението и живота в колежа. От този период на живота на А. Христофоров са Годишниците на Робърт колеж (1925–1933). През 1931 г. А. Христофоров е главен редактор на Годишника. Те са ценен извор на информация за учебните програми, за преподавателите, за колежаните от България, имената на някои от които срещаме по-късно като видни представители на научния, политическия и културния живот на България. Годишниците отразяват учебните програми и занятия, спортния и културния живот в колежа, както във всеки протестантски колеж. Бъдещият писател Асен Христофоров присъства в годишника като изявен спортист, музикант, а през 1930 г. в годишника до снимката му е написан псевдонима му „Балзак“.

Студентските години на А. Христофоров освен чрез гореспоменатите удостоверения от университета в Лондон са отразени в записките му на лекции по икономика, изключително акуратно записани и подредени.

В архива е и двутомната монографията на Джон Кейнс „Трактат за парите“, с която А. Христофоров е награден от Университета (1932).

В архива се намират молби от съпругата на А. Христофоров и от майка му за освобождаването му от Трудово-възпитателното общежитие (ТВО), записки на А. Христофоров от лагера в Белене, удостоверение, издадено от МВР, за задържането му в ТВО (1950–1963); молба от А. Христофоров до зам.-министъра на външните работи за разрешение да замине за Англия за операция (1969).

Между малкото документи за имущество има жалби от А. Христофоров до МВР във връзка с разбиванията и ограбванията на вилата му в Говедарци (1952, 1960), негова молба до министъра на народната отбрана и до председателя на Съюза на българските писатели за разрешение да купи бракуван джип поради инвалидност и невъзможност да посещава вилата си в с. Говедарци (1970).

Служебната дейност на А. Христофоров е отразена в документи, регламентиращи дейността на БНБ, с негови бележки по тях, със сведения за стопанското положение на България през 1938 г., 1939 г., издавани от Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския университет и Конюнктурната служба при Главна дирекция на статистиката (през съответните години А. Христофоров е началник на Конюнктурната служба и икономист в Статистическия институт).

Служебното положение на А. Христофоров е представено с документи за назначавания, освобождавания и др. – покана от Държавното висше училище за финансови и административни науки (сега УНСС) до А. Христофоров да чете лекции като хоноруван преподавател по „Проблеми на съвременното стопанство“ (27 юли 1940); документи по кандидатстването му за доцент по теория на конюнктурата в Юридическия факултет на Държавния университет „Климент Охридски“, между които и рецензии на видни учени – професорите Иван Стефанов, Константин Бобчев, Семьон Демостенов, Илия Палазов за труда му „Увод в политическата икономия на военновременното стопанство. Теория на военновременната конюнктура“ (1943); указ на Н. В. Царя и регентите на България за назначаването му за извънреден професор при Държавното висше училище за финансови и административни науки (22 ноември 1945); известие за освобождаването му от длъжността извънреден професор в същото висше училище (16 октомври 1947); молба от А. Христофоров (30 октомври 1947) за пререшаване въпроса за уволнението му от Държавното висше училище за финансови и административни науки с подробно изложение на политическите си виждания преди и след 1944 г., на дейността си в Държавното висше училище за финансови и административни науки преди и след 1944 г., с приложен списък на научните си разработки; телеграма до А. Христофоров със съобщение за назначаването му за търговски съветник в Лондон (1945–1946), датирана приблизително от Люба Христофорова); заявление от А. Христофоров до директора на Икономическия институт на БАН да бъде допуснат до учас-

тие в конкурс за старши научен сътрудник в Института и списък на приложените негови научни трудове (1959) и др.

Основната част от архива са документите, представляващи научните изследвания и литературното творчество на Асен Христофоров.

Интересът на съвременните учени към икономическите изследвания на Асен Христофоров показва тяхната значимост и в наши дни. Той остава в икономическата наука с монографиите си, с лекциите и многобройните статии, както и с работата си като редактор на едни от най-авторитетните икономически списания в България.

Във фонда се намират монографиите на А. Христофоров „Развитие на конюнктурния цикъл в България 1934–1939 г.“, публикувана в „Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския държавен университет“. № 1-2А за 1939 г. и „Увод в политическата икономия на военното стопанство. Теория на военновременната стопанска конюнктура“, отпечатана в София в 1943 г.; „Кратък курс по стопанска география на България. Част I, Земя, труд и капитал“. София. 1945. (Това е второ издание на лекции, четени от А. Христофоров през 1944–1945 г.); „Лекции по теоретическа политическа икономия. Втора част. Пари – кредит – банки. Международни плащания. Стопански кризи“. София. 1947.

В архива на А. Христофоров се съдържат публикувани и в ръкопис многобройни статии и студии по теоретични и по актуални икономически проблеми: „Стопанското положение на България през 1939 г.“ – Списание на българското икономическо дружество. 1940 г. кн. 2; „Строежът и новият закон против спекулата с недвижими имоти“ – сп. „Стопански вести“, 1942, кн. 5; „Цялостното уреждане на проблемата за цените, снабдяването и разпределението.“ – „Стопански вести“, 1943, кн. 1–2; „Същност и значение на военновременния капиталистически социализъм.“ сп. „Стопански вести“, 1943, кн. 5–6; „Конюнктурният анализ на цените“ – Годишник на Държавното висше училище за финансови и административни науки в София. Т. IV, год. 1943/1944 и др. Редица статии са посветени на проблемите и решаването на следвоенните икономически проблеми: „Следвоенни монетни и финансови проблеми. Еднократният данък върху капиталите“ – сп. „Архив за стопанска и социална политика, 1944, кн. 1–2; „Централните банки в съвременните конюнктурни теории“ – Годишник на Държавното висше училище за финансови и административни науки“, т. V, 1945/1946; „Реформиране на висшето стопанско образование“ – Трудове на Института за социални проучвания. 1946, кн. 1; „Стабилизацията на лева“ – Списание на Българското икономическо дружество, 1946, кн. 3–4; „Върху някои въпроси на днешното развитие на английската икономика“ – Известия на Икономическия институт, 1955, кн. 3–4 и др.

В машинописен вариант се пазят статиите „Развитието на българското народно стопанство през първите десет месеца на текущата 1940 г.“, „Общи положения относно военновременната политика на цените“, „Теория на стопанската конюнктура“, „Действието на механизма на ценообразуването“ и др.; доклад на А. Христофоров на английски език върху

българо-скандинавските търговски връзки преди и по време на Втората световна война и прогнозите за развитието им след войната, подготвен през 1942 г. след гостуването му в Института за народно стопанство в гр. Кил, Германия.

Интерес представляват ръкописните и машинописни записки на А. Христофоров, прецизно подредени в картотеки, върху изследвания по икономика на Готфрид фон Хаберлер, Артър Пигу, Уесли Митчел, С. Стамп и Корадо Джини.

Съдбата на Асен Христофоров е пример за това, че духовно богатия човек може да изрази себе си и да бъде полезен на обществото по много начини. След уволняването му от Държавния университет „Климент Охридски“ и от Държавното висше училище за финансови и административни науки се появява писателят Асен Христофоров. Още с първата си публикувана книга през 1945 г. той спечелва многобройни читатели и наградата „Алеко Константинов“ (за книгата си „Скици из Лондон“). Но не след дълго без предявено обвинение е изпратен в лагера „Белене“. Животът в лагера, последвалото го принудително отшелничество във вилата му край с. Говедарци не пречупват Асен Христофоров. В своето усамотение в Рила той създава романите, повестите, разказите, краеведските си изследвания. И противно на очакванията към него като лондонски възпитаник да пише в английски маниер, той пресъздава историята и живота на хората в Самоковско и то на език, близък до техния, но с погледа на интелигента.

Връзката с англоезичната литература Асен Христофоров осъществява чрез преводите на Хенри Филдинг, Уилям Текери, Емили Бронте, Джеймс Джойс, Джером Джером, Джек Лондон и др. По негова препоръка са преведени на български език от други преводачи много други английски и американски автори, които стават известни за по-широк кръг от българската читателска публика. За това свидетелстват намиращите се в архива бележки от А. Христофоров от 10 май 1968 г. върху разделите за преводна литература в проектоплана на издателство „Народна култура“ за 1969–1970 г.

В архива на А. Христофоров в ЦДА се пазят машинописни варианти на следните негови творби: повестта „Мацакурци“ (придружена от рецензия от Здравко Сребров) (1952); романът „Ангария“ с кратка анотация от автора и негови бележки за себе си и за романа (1959–1966); повестта „Трима с магаре из Рила. Сериозен пътепис за несериозни хора“. първа и втора редакция (1962); пиесата „Петното“, първи и четвърти вариант (1963); повестта „Иманяри“ с приложената към нея рецензия от Н. Янков (Б. д.); очерците „Откровения“ (Б. д.); повестта от Асен Доспейски (Христофоров) и Станислав Вихров „Боен път. Хроника за бойния път на една конна бригада в Отечествената война“. Пълен вариант и откъси. (Б. д.); пиесата от А. Христофоров и Хаим Бенадов „Развигорът“, издадена на циклостил от Комитета по култура и изкуство (1966); романът от Колю Атанасов „Пролет“, написан с евентуалното съдейст-

вие на А. Христофоров по поръчение на Съюза на писателите (Б. д.). В машинописен вариант се пази преводът на А. Христофоров на сборника разкази от Джеймс Джойс „Дъблинчани“ (Б. д.). Съхранява се списък (за съжаление без дата), направен от А. Христофоров, на заглавия на негови романи, повести, очерци и др., на негови преводи на книги от и на английски език, за периода 1955–1961 г.

Участието на А. Христофоров в творчески организации е документирано скромно чрез членски карти за Съюза на научните работници в България, Съюза на българските писатели, Съюза на българските журналисти, и с малък брой писма.

Кореспонденцията в архивния фонд също не е голяма по обем. Най-многобройни са писмата от Асен Христофоров до майка му Мария Христофорова от времето на учението му в Робърт колеж и студентството му в Лондон (1924–1935). Това са малкото документи, разкриващи интимната страна на личността на А. Христофоров, но не в очакваната степен. Писмата съдържат доста богата информация за живота на младия колежанин и студент и оформянето му като делови човек и учен. Освен други две лични писма – от свещеник Йордан с възхищение от романа „Вуцидей“ и от бившия учител на А. Христофоров Тодор Стойчев, с препоръки да се погрижи за здравето си, останалите писма са делови. Проф. Алън Фишер от Кралския институт за международни дела в Оксфорд благодари в писмо на А. Христофоров за изпратеното му копие на неговия труд за търговския цикъл в България (2 ноем. 1939). В писмо до А. Христофоров от Българското икономическо дружество от 19 юли 1940 г. се съобщава за награждаването на книгата му „Развитие на конюнктурния цикъл“. Писма от и до А. Христофоров и Върховната стопанска камара и др. са свързани с издаването на сп. „Стопански вести“ (1943). Писмо от Държавната планова комисия от 1 февруари 1952 г. съдържа покана до А. Христофоров да напише статии за сп. „Планово стопанство“.

Снимките в архивния фонд не са многобройни, но представят А. Христофоров през всички периоди от живота му. Пазят се снимки на семейството му (1924–1965), на съпругата му (1938–1962), с колежани от Робърт колеж (1924–1931), с преподаватели от Софийския държавен университет (1939), с членове на Съюза на периодичния печат (1942), с Пеньо Пенев, Димитър Осинин и Челкаш (1959), с група писатели на посещение в СССР (1963), с Илия Волен (Б. д.), снимки от погребението на А. Христофоров (1970), снимки на Робърт колеж и на вилата в с. Говедарци (1981), изиграла важна роля в съдбата и в литературното творчество на А. Христофоров.